

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερούται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων

Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

doi: [10.12681/makedonika.1026](https://doi.org/10.12681/makedonika.1026)

Copyright © 2015, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταχιάος Α.-Α. (1972). Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων. *Μακεδονικά*, 12, 521–525. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1026>

nis honoribus quos acceperunt Alexander et successores eius, Diss. Paris, 1890) καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐξαντλητικῶς ἐρευνηθῇ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Μ. 'Αλεξάνδρου, ἐπειδὴ ὁμῶς ἡ θεοποίησις ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὸ μαντεῖον, ὅπου, κατὰ τὸν σ. (σελ. 90), ὄχι μόνον ἡ θεία καταγωγὴ αὐτοῦ ἀνεγνωρίσθη, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θεία ὑπόστασις του ἐμμέσως εἶχε γίνεи παραδεκτὴ, δικαιολογεῖται πλήρως ἡ προσθήκη τοῦ κεφαλαίου τούτου. Βεβαίως οὐδεὶς θὰ εἶχε τὴν ἀπαιτήσιν νὰ ἐρευνησῇ ὁ σ. ἐξ ὑπαρχῆς ἓνα τόσον εὐρὺ θέμα, ὡς τὸ τῆς θεοποιήσεως τοῦ 'Αλεξάνδρου, δι' αὐτὸ ὀρθῶς πράττει ἐξετάζων τοῦτο εἰς γενικὰς γραμμάς. Διὰ τοῦ ὑποκεφαλαίου δὲ (σελ. 98-100), ἐνθα ἐρευνᾷ τὰς περὶ τῶν ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀντιλήψεις τῶν ἀσιατικῶν λαῶν, αἰσθητῶς ἐνισχύει τὴν κυριαρχοῦσαν ἄποψιν μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν ὅτι ἡ θεοποίησις τοῦ 'Αλεξάνδρου τὰς ρίζας τῆς ἔχει εἰς τὰς περὶ ἡρώων καὶ θεῶν ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ θεοποίησις ζῶντος θνητοῦ δὲν ἦτο τι ἀσύνηθες εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα μέχρι τότε καὶ δὲν ἦτο συνέπεια ἀσιατικῶν ἐπιδράσεων, ὡς πιστεῦον μερικοὶ ἐρευνῆται (βλ. π.χ. 'Απ. Δασκαλάκη, Ἡ θεοποίησις τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου. Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Φιλολ. Ἀθηνῶν 1959/60, σελ. 149). Πολὺ ὀρθῶς λοιπὸν ὁ σ. τοποθετεῖ τὸ πρόβλημα καταλήγων μετὰ τοῦ Birt, Alexander der Grosse u. das Weltgriechentum 446 ὅτι «ἡ θεοποίησις τοῦ 'Αλεξάνδρου, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα αὐτῆς, ὑπῆρξε δημιουργημα τῶν ἐν τῷ Ἑλλαδικῷ χώρῳ κρατουσῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν πεποιθήσεων, ἐνθ' ἡ περαιτέρω διαμόρφωσις αὐτῆς ἐδέχθη πολλὰ στοιχεῖα ἐξ Ἀσιατικῶν παραδόσεων καὶ μάλιστα Αἰγυπτιακῶν καὶ Περσικῶν».

Ἡ μελέτη αὐτῆ τοῦ κ. Σδράκα ὁμολογουμένως ἀποτελεῖ σημαντικὴν προσφορὰν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, δεικνύει ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Μ. 'Αλεξάνδρου, μὲ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε καὶ εἰς ἄλλην ἐκτενεστέραν ἐργασίαν εἶχεν ἀσχοληθῇ παλαιότερον ('Ο μέγας 'Αλέξανδρος, τὸ θαῦμα τῶν αἰώνων, Νέα Ὑόρκη 1953), χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν, ἀκριβολόγον σκέψιν καὶ κριτικὴν καὶ μεθοδικὴν ἱκανότητα. Ὁ σ. κάμνει καλὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν, κινεῖται ἀνέντως εἰς τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν, τὴν σχετικὴν μὲ τὸ θέμα, καὶ εἶναι γνώστης τῶν διαφορῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν ἐσχάτως τοὺς ἐρευνήτας. Ἀβλεπνίαι τινές, ὡς ἡ ἐν σελ. 96, ἐνθα ὁ Μιλιτιάδης ὁ Κυψέλου ἐμφανίζεται ὡς ἱδρυτῆς τῆς Κυρήνης ἀντὶ τῆς Ὁρακικῆς Χερσονήσου, ἢ ἀσήμαντος ἑλλειψις προσφάτου βιβλιογραφίας, π.χ. A. Gitti, Alessandro Magno all' oase di Siwah. Il problema de la fondi, Bari 1953, δὲν μεινῶνουν ποσῶς τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

Ι. Π. Μ α μ α λ ά κ η, Τὸ "Ἅγιον Ὅρος ("Ἄθος) διὰ μέσου τῶν αἰώνων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. λβ' + 686 + 24 πίνακες. (Δημοσίευμα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ βιβλιοθήκη, ἀρ. 33).

Τὰ κατ' ἔτος ἀνὰ τὸν κόσμον ἐκδιδόμενα βιβλία περὶ Ἁγίου Ὁρους εἶναι ἀρκετὰ εἰς ἀριθμὸν. Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀγίνωμον ὁρος γενικῶς, ἀλλὰ δὲ εἰς ἐπὶ μέρους πτυχὰς τῆς ἱστορίας ἢ τῆς τέχνης του. Τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων αὐτῶν γράφονται ὑπὸ ξένων συγγραφέων εἰς τὰς γλώσσας των, ἐλάχιστα δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχουν καθαρῶς ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Τὰ ὑπὸ Ἑλλήνων συγγραφέων γραφέντα βιβλία περὶ Ἄθω εἶναι πολὺ ὀλίγα, τὰ ἐξ αὐτῶν δὲ ἔχοντα κάποια ἐπιστημονικὴν χροιάν εἶναι ἐλάχιστα. Τούτων λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν εἶναι φυσικὸν κατ' ἀρχὴν νὰ ὑποδεχθῇ κανεὶς μετὰ χαρᾶς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Μαμαλάκη ἐκδοσὺν τόσον ὀγκώδους καὶ κατὰ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις δεόντως τεκμηριωμένου ἔργου περὶ τῆς κατ' Ἄθω μοναστικῆς πολιτείας. Ἐξαιρέσει τῶν ἔργων τοῦ

Γερ. Σμυρνάκη, Κ. Βλάχου καὶ Γ. Σωτηρίου, δυσκόλως ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θὰ εὕρισκε βιβλίον ἑλληνικὸν ὅπου ἐκτίθεται διεξοδικῶς πῶς ἡ ἱστορία τοῦ Ἁγ. Ὁρους καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ Ἱ. Μονῶν. Ἄρα λοιπὸν τὸ ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη ἔρχεται νὰ πληρώσῃ κενὸν, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξίς ἐίναι πολὺ αἰσθητὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ Ἄθω βιβλιογραφίαν.

Εἰς τὰς σελ. ιζ'-λα' ὁ συγγραφεὺς παραθέτει βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν χωρίζει εἰς δύο μέρη, τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιοῖ ἐπ' εὐθείας τὰς σλαβικὰς, ἰβηρικὰς καὶ ρουμανικὰς περὶ Ἁγίου Ὁρους πηγὰς, ἀλλὰ κάμνει χρῆσιν αὐτῶν ἐμμέσως δι' ἀποσπασμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εὕρισκε εἰς μελέτας καὶ ἄρθρα ἄλλων συγγραφέων. Ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως παρατιθέμενος πίναξ τῶν βοηθημάτων δεικνύει κάποιαν ἑλλειψιν μεθοδικότητος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιλογὴν καὶ παράθεσιν τούτων. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ I. Doens δημοσίευσιν τῆς ἐκτενεστάτης βιβλιογραφίας περὶ Ἁγ. Ὁρους (βλ. *Le millénaire du Mont Athos. 963-1963. Études et mélanges. II. Venezia-Chevetogne, s.a., pp. 337-495*) θὰ ἀνέμενε κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου θὰ παρέθετε λεπτομερέστερον καὶ πληρέστερον βιβλιογραφικὸν πίνακα, τοῦλάχιστον ἔργων εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης, ὅστις δὲν ἔχει προχειρὸς εἰς τὴν διάθεσιν του τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens, νὰ δύναται νὰ συμβουλευθῇ ἐκείνην τοῦ ἔργου τούτου. Ἄντ' αὐτοῦ ἡ βιβλιογραφία τοῦ κ. Μαμαλάκη εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πωχῇ καὶ ἀτελεῇ. Εἰς τὸ παρὸν ἔργον θὰ ἦτο προτιμότερον, ἀντὶ ἐνὸς γενικοῦ βιβλιογραφικοῦ πίνακος, νὰ ἐδίδετο ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ τὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου.

Τὸ κυρίως ἔργον προτάσσεται εἰσαγωγὴ (σ. 5-29), ἡ ὁποία διαλαμβάνει ἐπισκόπησιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, δηλαδὴ μέχρι τῆς ὁργανώσεως τοῦ μοναχισμοῦ ἐν Ἀθῷ (σ. 5-18), ἀναφορὰν εἰς τὴν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας ἔναντι τῶν μοναχῶν (σ. 18-20), περιγραφὴν τῆς γεωμορφολογίας καὶ τοῦ κλίματος τῆς χερσονήσου τοῦ Ἀθῷ (ἢ Ἀθῶνος) κατὰ τὸν συγγρ.) (σ. 20-26) καὶ τὴν παλαιότεραν ἱστορίαν τῆς χερσονήσου (σ. 26-29). Εἶναι σαφές ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ ἀναφέρεται εἰς ἀνομοιογενῆ θέματα. Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια, ἔχοντα ἅπαντα τὰ μειονεκτήματα τῆς συγγραφῆς τῶν ὑπὸ μὴ εἰδικῶν, εἶναι ἐν τούτοις χρήσιμα ὡς εἰσάγοντα τὸν μὴ ἐπαίοντα ἀναγνώστην εἰς τὸ θέμα τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ἔχοντα ἀντιστοιχίους τοὺς τίτλους «Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν», «Τὸ Ἅγιον Ὅρος ὑπὸ τοὺς Τούρκους» καὶ «Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀγωνιζόμενον καὶ ἐλεύθερον». Δὲν θὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν τοιαύτην διαιρέσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἔκφρασις «ἐπὶ Βυζαντινῶν» μᾶς εὕρισκε ὅλως ἀντιθέτους. Οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν Ἕλληνες, θὰ ἦτο δὲ πράγματι παράδοξον νὰ ἀναφερόμεθα εἰς περίοδον τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἑλληνικοῦ χώρου καὶ νὰ ἐλέγχωμεν «ἐπὶ Ἑλλήνων». Δοθέντων ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἦτο βυζαντινὴ, ἄρα ἑλληνικὴ, καὶ τοιαύτη παρέμεινε καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, δὲν νοεῖται διατὶ πρέπει νὰ λέγωμεν «ἐπὶ Βυζαντινῶν». Ἐπειτα ἡ ἄθωικὴ μοναστικὴ πολιτεία εἶναι θεσμὸς πνευματικὸς καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον καθορίζει τὰς ἐξελίξεις τοῦ βίου τῆς εἶναι κυρίως ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις καὶ διαφοροποίησις. Τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, αἱ πολιτικαὶ μεταβολαί, ἡ ἐναλλαγὴ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς θεσμοὺς, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὰς μετὰ τοῦ «κόσμου» σχέσεις τῆς εἶναι βεβαίως οὐσιώδεις παράγοντες τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ βίου τῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀπλῶς τὸ πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πραγματοποιοῦνται αἱ πνευματικαὶ ἐξελίξεις καὶ μεταβολαί. Τὸ πλαίσιον αὐτό, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε ταυτίζεται μετὰ τὸν γενεσιουργὸν αἰτίων τῶν πνευματικῶν μεταβολῶν τοῦ Ἀθῶ, ἐν τούτῳ παραμένει στοιχεῖον δευτερευούσης σημασίας, ὥστε νὰ μὴ καθορίῃ αὐτὸ τὰ συμβατικά ὅρια τῶν πνευματικῶν ἐναλλαγῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μοναστικῆς πολιτείας. Ἄν ὁ κ. Μαμαλάκης εἶχεν ἐξ ἀρχῆς δεχθῇ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀθῶ ὡς ἱστορίαν μὴς ἀποκλει-

στικῶς πνευματικῆς πολιτείας, θά ἐδίσταζε νά υἰοθετήσῃ τοιαύτην διαίρεσιν τῶν περιόδων τοῦ βίου της, ἀλλά μάλλον θά ἠκολούθει τήν πνευματικὴν ἐξελίξιν καὶ τήν ἑσωτερικὴν διαμόρφωσιν τοῦτου, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἐξελίξεις εἰς αὐτοὺς τοὺς τομεῖς θά καθόριζε τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας. Εἶναι βεβαίως ἀληθές ὅτι ὁ κ. Μαμαλάκης ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν θεμάτων οὐδόλως παραβλέπει τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἡ ἔξωτερικὴ ὁμῶς ὑποδιαίρεσις τοῦ ἔργου ὀδηγεῖται περισσότερον ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς historia profana, παρὰ ἐξ ἐκείνων τῆς historia sacra.

Τὸ πρῶτον βιβλίον διαίρεται εἰς τέσσαρα μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξιστορεῖται ἡ διαμόρφωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ "Αθω μέχρι τοῦ ἔτους 1204 (σ. 33-91). Τὸ μέρος τοῦτο ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ τὴν κοινωβιακὴν ὀργάνωσιν ταύτης ὑπὸ τοῦ "Αγ. "Αθανασίου τοῦ "Αθωνίτου. Τὸ δεύτερον μέρος (σ. 93-147) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ "Αθω ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τῆς ὀριστικῆς καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰς καταστρεπτικὰς συνεπειάς, τὰς ὁποίας εἶχε διὰ τὸ "Αγ. "Όρος ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατάληψις τοῦτου, καθὼς καὶ τὰς ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα προσπάθειάς διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦτου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν Παλαιολόγων ὁ κ. Μαμαλάκης βλέπει ἐν "Αγ. "Όρει ἀναπτυσσομένους ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς, ἔχοντας τὴν ἀρχὴν τῶν, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν πολυεθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ πλήθους τῶν μοναστῶν ("Ελληνες, Σέρβοι, Ἰβηρες, Βούλγαροι, Ρῶσοι, "Αμαλφίνοι κ.λ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν προσωρινὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ὑπὸ τῶν Σέρβων. Ἐνδιαφέρονται εἶναι αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Μαμαλάκη ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ θρυλουμένου διωγμοῦ τῶν Ζωγραφιδῶν μοναχῶν ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ κ. Μαμαλάκης μεταθέτει τὸ θέμα ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου εἰς τὸ ἐθνικόν, δηλαδὴ δέχεται ὅτι πρᾶγματι ἐφρονεῦθσαν Βούλγαροι μοναχοὶ ὑπὸ Βυζαντινῶν στρατιωτῶν ἔνεκα ἐθνικῶν μίσους καὶ ὅχι διὰ λόγους θρησκευτικοὺς (βλ. σ. 99-102). Ἐν προκειμένῳ θά ἠθέλαμεν νά ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ θρύλος οὗτος ἔχει σλαβικὴν προέλευσιν (βλ. Afonskij paterik, II, ἐκδ. 7η, Μόσχα 1897, σ. 233), ὡς ἐπίσης ρωσικὴν προέλευσιν ἔχουν καὶ τὰ πλεονάστὰ γράμματα τῶν ἀγιορειτῶν μοναχῶν πρὸς τὸν μέγαν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας Βασίλειον ἐναντίον τῆς ἐνώσεως τῆς Φλωρεντίας, τὰ ὁποῖα ἐντελῶς ἀγνοεῖ ὁ κ. Μαμαλάκης (βλ. A. Zieger, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg 1938, σ. 107-108). Πάντως ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λύσις περὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ζωγράφων καὶ λογικοφανῆς εἶναι καὶ νέον φῶς ρίπτει εἰς τὸ πρόβλημα. Τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἀκτινοβολίαν τοῦ "Αγίου "Όρους «ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν». Δὲν καταλαβαίνομεν τί ὅθσιν δύνата νά ἔχη ἐδῶ τὸ Α' κεφάλαιον ὑπὸ τίτλον «Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἀγιορειτικοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔξω» (σ. 149-160), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 περίοδον, μέγα δὲ μέρος τοῦτου θά εἶχε ὅθσιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου, ὅπου γίνεται γενικῶς λόγος περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ. Τὰ δύο ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ τρίτου αὐτοῦ μέρους ἀναφέρονται εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἀγιορειτικοῦ μοναχισμοῦ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς. Ἐδῶ πραγματικῶς λυπεῖται κανεὶς βλέπων τὴν ἄγνοιαν τῶν σλαβικῶν πηγῶν, τῶν ὁποίων ἐκ πρῶτης χειρὸς χρήσις θά ἔδιδεν εἰς τὸν κ. Μαμαλάκην τὴν δυνατότητα συγγραφῆς ἐνὸς ἐκ τῶν ὠραιοτέρων κεφαλαίων τῆς ἀγιορειτικῆς πνευματικῆς ἱστορίας. Ἄλλὰ καὶ τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν δὲν ἐγένετο ἐνταῦθα ἡ δέουσα χρήσις. Οἱ Βίοι τῶν Γρηγορίου Παλαμά, Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Μαξίμου Καυσοκαλύβη, Σάββα Βατοπαδίνου, Νίφωνος, Γερμανοῦ Μαρουλή, Ρωμύλου, Διονυσίου, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φερωνύμου μονῆς, κ.ἄ. ἀποτελοῦν λαμπρὰς ἱστορικὰς πηγάς, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ σκηπρωτικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τῶν πτυχῶν καὶ ἀποχρώσεων αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν κέντρων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκαλλιεργήθη οὗτος. Τὸ μεγα-

λειώδες ἡσυχαστικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁθω, ἀλλὰ καὶ τοῦ Βυζαντίου, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρωσίας γενικώτερον, ἐξετάζει ὁ κ. Μαμαλάκης (σ. 163-177) μὲ κέντρον ἀποκλειστικῶς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τὴν μετὰ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδίνου δογματικὴν ἀντιδικίαν αὐτοῦ, ἐνῶ ὁ Ἕσυχασμός ἀπετέλει κίνημα πνευματικόν, τὸ ὁποῖον καθώριζεν ἀρχὰς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀγιορειτῶν. Ἐκ τῶν παραπομπῶν τοῦ κ. Μαμαλάκη εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀπουσιάζουν πολλὰ ἀξιόλογα ἔργα, ὅπως τὸ τοῦ J. Me y e n d o r f f, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959. Χρήσιμον θὰ ἦτο διὰ τὸν κ. Μαμαλάκην ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀρθρον τοῦ Εὐλ. Κ ο υ ρ ῖ λ α, *Τὸ κέντρον τῶν ἀρχαίων ἡσυχαστῶν, ἡ Σκήτη τοῦ Μαγουλά ἐν Ἁθῶ καὶ ὁ πατριάρχης Κάλλιστος ὁ Α΄*, ἐν «Ἀγιορειτικῇ Βιβλιοθήκῃ», ΙΗ' (1953), 127-134, 199-207 καὶ 275-282. Τὸ τέταρτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου ἀναφέρεται εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἐν Ἀγίῳ Ὅρει «ἐπὶ Βυζαντινῶν» (σ. 189-222). Διερωτώμεθα τί ἀξίαν δύνανται νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικῶς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, γραφὲν ὑπὸ μὴ εἰδικοῦ καὶ βασισθὲν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς δύο ἢ τρία ἔργα τῶν Brockhaus, Dölger καὶ Εὐργοπούλου. Ἰσως τὴν τέχνην θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀφήσῃ ἔξω τοῦ ἰδικοῦ του πεδίου ὁ κ. Μαμαλάκης.

Τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ ἔργου, ὡς ἡδὴ ἐλέχθη, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγ. Ὅρους ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τοῦτο περιλαμβάνει τέσσαρα βιβλία. Εἰς τὸ πρῶτον περιγράφονται τὰ ἐν Ἀγίῳ Ὅρει διαδραματισθέντα κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα (σ. 225-251), ἐν συνεχείᾳ δέ, εἰς τὸ δεύτερον, τὰ συμβάντα κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα (σ. 252-320). Ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν κατανοοῦμεν διατί γίνεται τοιαύτη κατὰ αἰῶνα καὶ βασιλεύσαντος σουλτάνου (Σουλεϊμᾶν Α΄, Σελὴμ Β΄) ὑποδιαίρεσις τοῦ βιβλίου. Τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (σ. 335-386) περιγράφει τὴν πνευματικὴν κίνησιν καθὼς καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ Ἁγ. Ὅρους εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας καὶ τὴν Ρουμανίαν ἀπὸ τοῦ 1430 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ ἐνταῦθα ἡ διαίρεσις τῶν κεφαλαίων εἶναι ὀλίγον ἀκατανόητος. Τὸ Β΄ κεφ. ἐπιγράφεται «Ἡ ἀκτινοβολία πρὸς Βορρᾶν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας» καὶ τὸ Γ΄ κεφ. «Ἡ περαιτέρω πνευματικὴ κίνησις ἐν Ἀγίῳ Ὅρει καὶ ἀκτινοβολία πρὸς τὸν Βορρᾶν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα». Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον καθορίζει τὰ ὅρια τῶν δύο αὐτῶν περιόδων; Διατί ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ διαίρεσις, ἐπ' ὅσον τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸ Γ΄ κεφάλαιον ἀποτελοῦν ὀργανικὴν συνέχειαν τῶν ἐκτιθεμένων εἰς τὸ Β΄ κεφάλαιον; Τὸ τέταρτον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 387-416) ἀφιερῶται εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἐν Ἀγίῳ Ὅρει ἀπὸ τοῦ 1430 μέχρι τοῦ 1821.

Τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον βιβλίον τοῦ ἔργου ἐπιγράφεται «Τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀγωνιζόμενον καὶ ἐλεύθερον». Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον (σ. 419-448) ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν καὶ τῶν ἀγιορειτῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐνταῦθα ὅα ἔτι χρήσιμον νὰ γίνῃ λεπτομερέστερον λόγος περὶ συμμετοχῆς τοῦ ἐν Ἁθῶ τότε εὐρισκομένου ἐκπάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεραφεῖμ Β΄ εἰς τὰ Ὁρλωφικά. Τὸ γεγονὸς ὅτι ρωσικὴ φρεγάτα παρέλαβε τούτον ἐξ Ἀγ. Ὅρους μαρτυρεῖ τὴν ἀνάμειξιν τούτου εἰς τὸ κίνημα (βλ. *Letopis russkago Sv. Andreevskago Skita na Afone* (1841-1863), I, S.-Peterburg 1911, 54-62). Τὰ κεφάλαια Β' καὶ Γ', τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ Ἀγ. Ὅρους ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1854, εἶναι ἰδιαζόντως ἐνδιαφέροντα, δοθέντος ὅτι ἐμπέτουν εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν γνωστὰ εἰς τὸν κ. Μαμαλάκην θέματα, ὅστις εἶχεν ἀσχοληθῇ μὲ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος. Τὸ δεύτερον μέρος (σ. 449-482) περιλαμβάνει τὰ τῆς κατακτητικῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ρώσων μοναχῶν ἐπὶ τοῦ Ἀγ. Ὅρους κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐπαυξήσεως τῶν Ρουμάνων, Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Γεωργιανῶν μοναχῶν ἀνακίπνυντα προβλήματα. Εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν ἄλλων σοβαρῶν ζητημάτων, ὡς τὸ θέμα τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ θέμα τῶν σχέσεων μονῶν καὶ ἐξαρχημάτων αὐτῶν κ.λ., ἀφιερῶται τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 483-524). Ἡ σχέσις

τοῦ Ἁγίου Ὁρους πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, τὸ νομικὸν καθεστῶς αὐτοῦ, τὰ οἰκονομικὰ τοῦτου, καθὼς καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τῆς μοναστικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοῦ 1912 καὶ ἐντεῦθεν, εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται εἰς τὸ τέταρτον μέρος (σ. 525-550). Τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν τοῦ Ἁγ. Ὁρους κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον (σ. 551-583). Μετὰ μίαν γενικὴν ἀνασκόπησιν τῶν λεχθέντων καὶ τὰ συμπεράσματα (σ. 584-591), ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει ἀριθμὸν κειμένων (σ. 593-632) ἀναφερομένων εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ προνόμια τοῦ Ἁγ. Ὁρους ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1783. Ἀκολουθεῖ ἡ δημοσίευσις 24 πινάκων μοναστηρίων καὶ ἔργων τέχνης καὶ ἔπεται ἀναλυτικὸν εὑρετήριον. Εἰς τὸ τέλος (σ. 677-679) ὁ συγγραφεὺς παραθέτει χρήσιμον ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τουρκικῶν κυρίως λέξεων. Ὁ πῖναξ παροραμάτων (σ. 681-684) περιλαμβάνει μόνον τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἀνέρχονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 118!

Ἡ συγγραφή τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐκφάνσεων τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν δυσκόλως δύναται νὰ εἶναι τὸ ἔργον ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου. Σπανιώτατα ἐπιστήμων δύναται νὰ ἔχη εἰδίκευσιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἐγκυρον γνῶμην, ἐπὶ θεμάτων μοναχισμοῦ καὶ ἀσκητισμοῦ, πνευματικῆς ἱστορίας, πολιτικῆς ἱστορίας, οἰκονομικῆς ἱστορίας, ἱστορίας θεσμῶν, διπλωματικῆς ἱστορίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς, μικροτεχνίας κ.λ. κ.λ. Πάντα ταῦτα ἐνυπάρχουν συγχρόνως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Ἐπίσης ἂν θελήσῃ νὰ ἐργασθῇ κανεὶς βασιζόμενος κυρίως εἰς τὰς πηγὰς καὶ νὰ ἀποφύγῃ νὰ λάβῃ ταύτας ἐκ δευτέρας χειρὸς, ὥσαυτὼς δὲ νὰ μελετήσῃ ἔστω καὶ τὰ σπουδαιότερα βοηθήματα ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀρχαίας καὶ τὰς νέας σλαβικὰς γλώσσας. Εἰς περίπτωσιν ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἠθέλαμεν νὰ παραβλέψωμεν ὅλας αὐτάς τὰς πραγματικὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, συγχρόνως δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας ἐνὸς γενικοῦ μὲν, ἀλλ' ἐπαρκῶς πῶς τεκμηριωμένου ἐκ τῶν ἐνόντων ἔργου περὶ Ἁγίου Ὁρους, τότε πρέπει ὅχι ἀπλῶς νὰ ὑποδεχθῶμεν μετὰ κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ χαιρετήσωμεν προφρόνως τὸ πόνημα τοῦ κ. Μαμαλάκη. Οὗτος ἐμόχθησε σκληρῶς διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ὀγκῶδες αὐτὸ ἔργον, ἐπέτυχε δὲ πλήρως νὰ δώσῃ μίαν γενικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Διὰ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Μαμαλάκη συμπληροῦται ὁπωσδήποτε ἐν κενόν, τίθενται δὲ ὀριστικῶς εἰς τὸ περιθώριον δι' αὐτοῦ τὰ ἔργα τῶν Σμυρνάκη, Βλάχου καὶ Σωτηρίου. Ἀξίζουν συγχαρητήρια εἰς τὸν συγγραφέα διότι εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου τοῦτου, τὸ ὁποῖον, ἂν μὴ τι ἄλλο, τουλάχιστον δίδει εἰς τὸν μέσον καὶ μὴ εἰδικὸν Ἑλλῆνα ἀναγνώστην μίαν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἱερᾶς χερσονήσου ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ

Ἰωάννου Πετρώφ, τοῦ ἐκ Μόσχας φιλέλληνης, Περίδοξος κλεφτουριά τῆς Μακεδονίας. Βιογραφία 28 κλεφταρματολῶν τῆς. Εἰσαγωγή, μετὰ καταλόγου τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Πετρώφ, προσθήκαι καὶ ἐπιμέλεια Γεωργίου Χιονιῶδη, Θεσσαλονίκη (ἐκδόσεις Π. Πουρναρά) 1972, 8ο, σσ. 220, εἰκ. 20.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐκδοσὴ κομψῇ καὶ ἀρκετὰ προσεγμένη τυπογραφικᾷ, γι' αὐτὸ καὶ δίκαιος ἐπαινος πρέπει νὰ δοθῇ καὶ στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ βιβλίου καὶ στὸν ἐκδότη. Ὁ κ. Χιονιῶδης ἔχει ἀφοσιωθῇ μὲ πάθος στὴν ἱστορικὴ ἐρευνα τόσο τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του τῆς Βέροιας ὅσο καὶ γενικὰ τῆς Μακεδονίας, ὥστε δὲν μᾶς ἐκπλήσσει καὶ ἡ νέα του αὐτὴ ἐπιστημονικὴ συμβολή. Τὸ περιεχόμενόν τῆς εἶναι, ἂν ἐξαιρέσουμε βέβαια τὴν ἀναγκαία